

14. Чекулаев Е.П. Процесс формирования номенклатуры РКП(б)-ВКП(б) и ее взаимодействие с аппаратом государственного управления РСФСР-СССР в период с 1917 года до конца 20-х годов // Номенклатура и номенклатурные практики в России. Материалы интернет-конференции “Номенклатура и номенклатурные практики в России” (февраль-апрель 2007 года). – Пермь, 2007.
15. Керівні партійні і державні органи УРСР (Інформаційно-довідкові матеріали). Підготував І.М. Шевчук // Про минуле – заради майбутнього / Упоряд. Ю.І. Шаповал; Редкол.: І.Ф. Курас та ін. – К., 1989.
16. Фролов М.О. Компартійно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923-1928 рр. – Запоріжжя, 2004.
17. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К., 1997.
18. Фролов М.О. Роль і місце М.В. Фрунзе в політичній еліті УРСР у 1920-1924 рр.: нові факти та спостереження // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2004. – Вип. 12.

**Фролов Н. А. Политическая система УССР 1920–1930-х гг.: взаимодействие и иерархия элементов**  
*В статье рассматривается архитектура политической системы советской Украины в 1920–30-е гг. Исследуется место в иерархии и взаимодействие советов разных уровней, Политбюро, органов госбезопасности и принуждения. Акцентируется, что политическая система УССР формировалась как отражение политической системы РСФСР и противоречила задекларированным положениям республиканских Конституций.*

**Ключевые слова:** политическая система, УССР, политическая элита, номенклатура

**Frolov M. O. Political system of USSR during 1920-1930: interaction and hierarchy of the components**  
*The architectonics of Soviet Ukraine's political system in the 1920–1930s is considered in the article. Hierarchical place and interaction of different Soviets, Politburo, State Security Committee and constraint bodies are studied. The USSR political system is emphasized to be formed as reflection of RSFSR political system and to contradict the statements declared in the republican Constitutions.*

**Keywords:** political system, USSR, political leaders, nomenclature

УДК 94(477)“192/193”:323.21:396

С. В. Маркова

## “ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ” ЯК ФАКТОР РОЗШИРЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БАЗИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (20–30–ТІ РОКИ ХХ СТ.)

*Досліджено місце та роль жінок у рамках кампанії більшовицької партії щодо розширення соціальної бази радянської влади. Виявлені механізми, завдяки яким жіноцтво залучалося до державного будівництва. Проаналізовано масштаби та наслідки цієї кампанії в 20-30-ті роки.*

**Ключові слова:** радянська влада, більшовицька партія, соціальна база, жінки, гендер.

Інтеграція України в європейське та світове співтовариство вимагає від вітчизняного суспільства переосмислення ролі жінок у контексті демократичних традицій провідних цивілізацій. З огляду на це вкрай важливим видається аналіз етапів еволюції “жіночого питання” в радянському суспільстві, і, зокрема, на етапі ствердження радянської державності. Саме в цей період в умовах жорсткої соціально-класової боротьби жіноча тема була активно використана владою як фактор легітимізації правлячого режиму.

Деякі аспекти даної проблеми у своїх наукових працях досліджували О. Апанович, Т. Арзуманов, Н. Бондаренко, В. Гайдено, Г. Журбелюк, Б. Кравченко, С. Кульчицький, Т. Марусик, В. Пачовський, І. Романюк, М. Семенкова, О. Стасюк, Н. Шевченко та ін.

Завдання статті – дати аналіз характеру, засобам, формам роботи радянських партійних органів влади, що сприяли зміні суспільного статусу жінки; дослідити основні етапи створення нового соціально-рольового образу жінки; показати діяльність республіканських та місцевих органів влади у зміні ролі та місця жінок у державному будівництві.

Протягом першої половини ХХ століття в радянському суспільстві закріпився новий політичний режим, котрий продовжував руйнувати старий уклад життя. Індустріалізація й колективізація надзвичайно пришвидшили процеси урбанізації. Держава отримала дешеву робочу силу за рахунок втечі селян у міста. Політична революція знайшла продовження у соціальній. Особливе місце у ній відводилося жіноцтву. Поступово закладалися підвалини нової колективістської психології радянської жінки, борця за ідеали комунізму, освіченої, розкріпаченої та соціально активної громадянки.

На початку 20-х рр. радянська влада запропонувала власний соціально-рольовий образ жінки. Передусім це торкалося виборчих прав. Жінки нової більшовицької держави отримали повноту формально-юридичних прав і свобод відповідно до Конституції 1918 р. Українські радянські конституції 1919 та 1929 років зрівняли жінок і чоловіків у громадянських та політичних правах [20, с.142;252]. Для порівняння, у США 19 поправка до Конституції щодо заборони обмеження виборчого права для жінок вступила в силу у 1920 р.; у Великобританії у 1928 р. жінкам, котрі досягли 21 року, надавали право брати участь у виборах; у Франції повні виборчі права жінкам було надано у 1944 р.

Подолання неписьменності, культурна революція надали жінкам рівні права із чоловіками в отриманні освіти та виборі професій (декрет 1918 р. про сумісне навчання в школах учнів обох статей; декрети 1919 р. про ліквідацію неписьменності серед населення, про організацію робітфаків). Декрети 1919 р. "Про організацію відділів запису актів громадянського стану", "Про цивільний шлюб та про ведення книг запису актів громадянського стану", "Про розлучення" зрівняли жінку і чоловіка у подружньому житті [9, с.313-314].

Жінки, котрі мешкали у селі, отримали можливість працювати не лише у колгоспах, а й поза ними: клубах, хатах-читальнях, медичних пунктах, дошкільних навчальних закладах, школах. Завдяки соціальній мобільності вони потрапляли до нового прошарку – сільської інтелігенції. Збори, наради, пропагандистські лекції робили життя пересічних громадянок більш цікавим, ніж до революції.

Ідеологами пролетарського жіночого руху вважають І. Армад, О. Буланову-Трубікову, А. Калигіну, О. Коллонтай, А. Махрову, Н. Крупську, О. Пілацьку, К. Самойлову. Вони пропагували діяльність жіночого руху під керівництвом більшовицької партії, ліквідацію неписьменності серед жіноцтва, залучення жінок до культурно-просвітницької роботи, позбавлення їх від тягаря домашнього. Торкалися питань гендерної ієрархії та стратифікації суспільства у контексті марксистської філософії. Вважали участь жінок у суспільному виробництві необхідним процесом, що відкриває шлях до економічної незалежності.

О. Коллонтай у праці "Соціальні основи жіночого питання" аналізувала роль та місце жінки у пролетарському суспільстві. Їй також належить важлива роль у розробці нового погляду на соціальні відносини між статями на засадах марксизму-ленінізму [10]. На думку Н. Бондаренко, "О. Коллонтай впритул підійшла до формулювання концепції "гендера". Для неї було беззаперечним те, що безправ'я жінок не витікає з особливостей статі, зовсім не пов'язане з особливими природними властивостями жінки. Поневолення жінки пов'язане з моментом розподілу праці за статтю, коли продуктивна праця припадає на частку чоловіка, а праця підсобна на частку жінки". Це і є однією із основних тез сучасної концепції "гендера" – теза про соціальний характер розподілу праці між статями" [5, с.4].

Н. Крупська у брошурі "Жінка-робітниця" репрезентувала не лише власний погляд на "жіночі питання", але й думку В. Леніна про те, що "завдання пролетаріату повністю співпадають із завданнями жінок-пролетарок". Матеріал щодо виховання дітей та покращення умов праці жінок подається у контексті марксистської теорії. Н. Крупська закликає жінок разом з чоловіками брати активну участь у боротьбі за політичну свободу, "яка тільки й може дати дітям щастя" [9, с.364,370].

У листопаді 1918 р. за ініціативою І. Армад, О. Коллонтай, К. Самойлової було скликано перший Всеросійський з'їзд робітниць і селянок, на якому спробували визначити концептуальні напрямки розвитку жіночого руху та "місце жінки у боротьбі за соціалізм" [4, с.176].

Восьмий, дев'ятий, одинадцятий, дванадцятий та тринадцятий з'їзди РКП(б) у своїх програмних документах надавали важливого значення "звільненню жінок від тягаря домашнього господарства, втягнення їх в усі суспільні сфери нової держави, державному захисту материнства і дитинства, надання неформальної рівності між чоловіками і жінками тощо" [4, с.176].

За ухвалою ЦК РКП(б) у вересні 1919 р. з "метою виховання робітниць і селянок у комуністичному дусі, залучення їх до соціалістичного будівництва" були створені жінвідділи (відділи парткомітетів по роботі серед трудящих жінок) [19, с.134]. Наприкінці 1919 р. в Україні при ЦК КП(б)У створено аналогічний відділ по роботі серед жінок. Однією із завідувачів жінвідділу при ЦК КП(б)У була відомий ідеолог соціальної рівності жінок О. Пілацька. Жінок долучали до розробки нових законів, пов'язаних з жіночою працею, сімейно-правовим становищем жінки у суспільстві, до участі у конференціях робітниць і селянок, до проведення мітингів, пропагування спеціальної літератури, видання журналу "Комуністка" тощо.

У своїй промові на XIII з'їзді РКП(б) у 1924 р. Й. Сталін виділив пріоритетні напрямки щодо необхідності залучення жінок до органів місцевої влади: "З огляду на особливу важливість питання про залучення до радянської і партійної роботи робітниць і селянок, не зайвим буде простежити процент участі робітниць і селянок у професійних органах, у Радах, в губернських і повітових комітетах партії. В сільських радах у минулому році жінок було всього близько 1%. В цьому році 2,9%. У волвиконкомах було 0,3% жінок, а в цьому році трохи більше як 2%... Треба визнати, що половина населення нашого Радянського Союзу – жінки – все ще залишаються осторонь від великого шляху радянського і партійного будівництва" [17, с.193].

Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 1924 р. "роботою першочергової важливості" вважалася ліквідація неписьменності, особливо серед делегаток-селянок, котрих обрали до сільських органів влади. За даними перепису 1926 р., неосвічених жінок у новоствореній країні залишалося все ще досить багато – 65,5% [13, с.21].

У 1927 р. відбувся другий Всесоюзний з'їзд робітниць і селянок, програмні документи якого констатували підвищення соціальної активності жінок "у 3-8 разів" [4, с.176].

Принцип рівності прав жінок і чоловіків було включено до Конституції Української Соціалістичної Радянської республіки 1929 р. Стаття 5 проголошувала забезпечення політичних прав для трудящих мас "без різниці статі, віри, раси і національності" [20, с.253]. У Конституції УРСР 1937 р. жінок було виділено як окремий суб'єкт права.

На об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) у 1933 р. Й. Сталін закликає до продовження соціалізації жінок, особливо звертаючи увагу на сільське жіноцтво: "Жіноче питання в колгоспах – велике питання. Я знаю, що багато хто з вас недооцінює жінок і навіть глузує з них... Жінки в колгоспах велика сила... Тільки

в колгоспі мають жінки можливість стати на рівну ногу з чоловіком. Без колгоспів – нерівність, у колгоспах – рівність прав. Хай пам'ятають про це товаришки колгоспниці і хай вони бережуть колгоспний лад, як зіницю ока” [18, с.250].

На кінець 20-х років функціонували професійні, жіночі, культурно-просвітні товариства, що опікувалися питаннями соціалізації жінок та жіночі ради, котрі залучали жінок до управління. Найчисельнішими товариствами були “Геть неписьменність”, “Друг дітей”. Їх створення відбувалося з ініціативи владних структур та під їх патронатом. Завдяки роботі товариств 5 мільйонів загальної кількості неписьменних по Україні жінок здобули початкову освіту [1, арк.34]. Було запроваджено іменні стипендії. Так, отримання стипендії імені Н. Крупської дозволяло молодим жінкам здобувати вищу освіту нарівні із чоловіками. Відповідно до декрету від 26 червня 1918 р. “Про організацію роботи народної освіти” було введено єдину систему народної освіти... З 1921/22 до 1925/26 навчальних років питома вага прийнятих у вузи робітників і селян виросла з 20 до 34%. Для порівняння: у 1909 р. частка студентів із родин робітників становила 0,5%, селян – 1-2% [16, с.32].

Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 22 лютого 1929 р. в технічних вузах і технікумах бронювалися місця для абітурієнтів жіночої статі переважно вихідців із бідняцько-батьківських сімей (25% місць в хімічних, текстильних, сільськогосподарських вузах; 6-10% в інших індустріальних вузах і 25% в технікумах) [13, с.21].

Заходи радянської влади в галузі освіти виявилися досить результативними. Відповідно до перепису населення 1959 р. кількість жінок, котра мала вищу освіту в Радянській Україні, становила 15 осіб на тисячу жінок, неповну вищу та середню – 268 осіб на тисячу жінок. Відповідні показники по РРФСР: 17 та 260; Грузинській республіці: 33 та 315; Латвійській: 20 та 344. Відносно низькими були показники лише по Таджикиській республіці: 8 та 186; та Молдовській республіці: 9 та 169 осіб на тисячу жінок [13, с.22].

Більшовики надали жінці реальні можливості для часткового звільнення від побутових проблем за рахунок часу, який діти проводили у дошкільних, шкільних закладах освіти, таборах відпочинку, гуртках творчості, через функціонування сітки їдалень, пралень тощо. Соціальна підтримка, пише Г. Журбелюк, “проводилась принаймні в межах такого мінімуму: власна освіта жінки, її робота і соціальні гарантії, охорона материнства і дитинства, навчання і оздоровлення дітей” [8, с.426].

Проте аналіз програмних документів партійних з'їздів, з'їзду робітниць і селянок 1927 р., Загальносоюзної наради по “жіночій колективізації сільського господарства” 1931 р. засвідчують наростання бюрократизованості рішень, їх формалізацію. Радянська влада, виокремивши активну частину жіночого населення та просуваючи її “на гору”, отримала прошарок жіночого населення, який повністю підтримував владу. Активістки, ударниці, комуністки, комсомолки очолювали жіночі відділи, спецкомісії по роботі з жінками, що відповідали за адаптацію жінок до нових реалій життя. У 30-ті роки поширення набув один із видів жіночого руху – “оволодіння чоловічими спеціальностями”, серед активісток якого були трактористка П. Ангеліна, машиністка потягу 3 . Троїцька. В. Хетагурова заснувала рух “хетагуровки” – жінки обживали простори Далекого Сходу [4, с.176]. Проте суспільство досить негативно реагувало на жінок-активісток, особливо в сільській місцевості. До середини 1920-х років процес втягнення жінок в громадсько-політичне життя не набув масового характеру.

На селі жінки-активістки обіймали посади голів або заступників голів колгоспів, членів правлінь колгоспів, бригадирів, ланкових організаторів, завідувачих колгоспними товарними фермами, трактористів тощо. Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 17 жовтня 1930 р. при комплектуванні контингенту шкіл колгоспної молоді, профшкіл 35-40% мали становити дівчата-колгоспниці та робітниці радгоспів [13, с.21].

Жінки досягали найвищих щаблів республіканської влади, проте ці досягнення носили поодинокий характер. До прикладу, чи не найбільшого соціального статусу в Україні першої половини ХХ ст. досягла Ольга Іваненко. Вона обіймала посади начальника конструкторського відділу, головного конструктора та головного інженера Київського заводу електротехнічної апаратури (1934-1941 рр.), другого секретаря Київського обкому партії, секретаря ЦК Компартії України (1954-1965 рр.) [12, с.185].

Проте серед 152 членів і кандидатів у члени Політбюро ЦК Компартії України за всю її історію існування жінок було не більше 2% від загальної кількості усіх членів. Говорячи сучасною термінологією, гендерна нерівність (як соціальна категорія) не дозволяла жінкам обіймати найвищі посади нарівні з чоловіками.

Як слушно зауважує В. Гайдено, “розвиток жіночого руху в СРСР контролювався і ініціювався “з гори” (феномен П. Ангеліної, В. Терешкової та ін.) і був частиною реалізації пропагандистських штампів про всезагальну рівність... Іншими словами, “жіноче” існувало у якості ілюстративного матеріалу, розглядалось як екзотичне. Таким чином “жіноче” виступало не просто як “іншість”, але як вторинне, як об'єкт патріархальних маніпуляцій” [6, с.18].

Жінкам для реалізації професійних навичок, кар'єрного зростання практично повністю була залишена сфера освіти, особливо шкільна. Так, на кінець другої половини ХХ ст. в Радянському Союзі серед учителів із середньою освітою 82% становили жінки (Прим. авт. – переважно вони працювали у школах та дошкільних закладах), серед учителів із вищою освітою їх відсоток досягав 67 (Прим. авт. – сфера діяльності переважно технікуми й вузи). Жінки-лікарі становили 75%, наукові співробітники – 36%, інженери – 31% [13, с.22].

Окремо варто зупинитися на різниці між матеріальним, психологічним, моральним станом жінки, котра мешкала у місті й селі. Колективізація, розкуркулення, хлібозаготівельні кампанії нівелювали позитивні

результати політики більшовиків щодо сільського жіноцтва. Сільська жінка була беззахисною у правовому сенсі перед викликами нового колгоспного покріпачення.

Початок 30-х років характеризувався самовідданою боротьбою українського жіноцтва проти колективізації та розкуркулення. Так, у доповідній записці голови ДПУ УРСР В. Балицького генеральному секретарю С. Косіору про причини та хід селянських виступів у прикордонних округах України від 30 березня 1930 р. зазначалося: "... в 11 прикордонних округах з кінця лютого мали місце масові хвилювання, а то й збройні виступи селян... Масові хвилювання розпочиналися із виступів жінок в 200-300 осіб, а іноді й більше, що збиралися біля сільрад із вимогою виходів з колгоспу, видачі зерна та усуспільненого майна..." [7, с.176-178]. Жінки відігравали активну роль у селянських заворушеннях – "волинках" [2, арк.2]. 8 березня 1930 р. жінки німецької колонії Дерманка на Шепетівщині оголосили виступ проти колективізації та рушили у бік кордонів [2, арк.161].

Радянська влада намагалася соціалізувати жінку на селі переважно насильницькими методами, ламаючи звичний уклад життя її родини, включаючи до системи нових соціальних зв'язків і відносин, руйнуючи традиційні моральні устої. Найбільшого удару в 30-ті роки зазнала українська багатодітна родина. Особливо складно сприймало сільське доросле жіноче населення політику більшовиків щодо церкви.

Проведення "червоних" вводити, "похорон без погів", заборона хрещення дітей, відвідування церкви, переслідування за святкування релігійних свят, "антидзвонів" кампанії відвертали сільських жінок від радянської.

Особливістю репресій кінця 20-х років була організація судилищ над представниками духовенства, створення атмосфери загального засудження населенням антирадянської лояльності церковників [14, с.316].

Нові радянські цінності сприймалися сільським населенням як ілюзорні, штучні, що не відповідають національній ментальності. Не можна не погодитися із О. Стасюк, яка зазначає: "Радянська система формувала "нову людину" шляхом заперечення накопичених століттями духовних цінностей народу як морального, так і виховного плану... Будь-яка поведінка, що виходила за межі дозволеного тоталітарною ідеологією, вважалася "пережитком минулого" [15, с.115].

Голодомор 1932-1933 рр. забрав мільйони людських життів, похитнув генофонд СРСР й особливо УРСР. Щоб частково покращити ситуацію, у 1936 р. було прийнято постанову ЦВК і РНК СРСР про заборону абортів. Указ від 8 липня 1944 р. ускладнив процедуру розлучень, заборонив установлювати батьківство (як у добровільному, так і у судовому порядку). На думку Н. Бондаренко, "це призвело до грубих порушень прав людини, причому як жінок, так і чоловіків, сприяло вихованню їх безвідповідальності щодо народження дітей, деформації правосвідомості та соціальної деформації особистості..." [5, с.14].

Успіхи у піднесенні народного господарства, освіти, культури, розвитку суспільно-політичної активності громадян, зокрема, жіноцтва перепліталися із жажливими сталінськими кампаніями, Голодомором 1932-1933 рр., контролем "народної ініціативи", обмеженням демократії, грубими порушеннями законності. Як наслідок, на думку Б. Кравченка, "Було встановлено тоталітарний режим, за якого держава та її репресивний апарат зруйнувала все те, що утворювало подобу громадянського суспільства" [11, с.149].

Таким чином, радянська влада практично з моменту свого ствердження на теренах колишньої Російської імперії, аби легітимізувати свій режим, була вимушена піти на укладання певного "суспільного договору з жінками", допустивши їх до республіканських, місцевих органів влади, зрівнявши їх у правах із чоловіками. Рівні права із чоловіком докорінно змінили уявлення про соціальну роль жінки, котра отримала реальні можливості горизонтальної і вертикальної мобільності у суспільстві.

Освіта стала доступною для усіх верств населення, але прерогатива належала вихідцям із робітничо-селянського середовища. Залучення жінок в освітньо-професійну діяльність відповідало гострій потребі підйому науково-технічного потенціалу суспільства. За даними перепису 1926 р., неосвічених жінок було 65,5%, а вже відповідно до перепису 1939 р. – залишилося 17, 8%.

У 20–30-х роках влада провела цілу низку заходів, спрямованих на залучення жінок до суспільно-громадського життя. Законодавча база, що декларувала рівність, руйнувала патріархальні уявлення про жінку. Участь жінок у роботі громадських організацій повинна була зламати традиційну жіночу аполітичність. Проте жінки майже не мали доступу до відповідальних партійних та державних посад. Ситуація погіршилася на початку 30-х років. Припинили своє існування жіночі ради. Представництво жінок почали обмежувати переважно місцевими органами й посадами заступників.

Хоча рівність передбачала однакове ставлення до кожної людини, у соціальній політиці радянської влади таке ставлення не завжди означало "справедливе ставлення". Політика залишалася прерогативою чоловіків.

На селі радянська влада намагалася соціалізувати жінку переважно насильницькими методами, ламаючи звичний уклад життя її родини, включаючи до системи нових соціальних зв'язків і відносин, руйнуючи традиційні моральні устої. Варто відзначити активність українських жінок початку 30-х років у боротьбі за права своєї родини та збереження традиційних форм господарювання.

#### Джерела та література

1. Державний архів Вінницької області. – Ф. П. 29. – Оп. 1. – Спр. 284.
2. Державний архів Хмельницької області. – Ф. П. 458. – Оп. 1. – Спр. 324.

3. Арзуманов Т. Громадсько-політичне життя в УСРР та РСФРР в першій половині 20-х рр. XX ст. (за матеріалами Харківської та Воронежської губерній: порівняльний аналіз): Автореф. дис. канд. істор. наук / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Х., 2005.
4. Большая Советская энциклопедия. – Т.9. – М., 1972.
5. Бондаренко Н.О. Розвиток прав жінок в УСРР: національні та міжнародні аспекти: Автореф. дис. кандидата юридичних наук / Національна юридична академія України імені Я. Мудрого. – Х., 2004.
6. Гайденок В. Поворот к феминистской эпистемологии: Постнекласика – феминизм – наука: Монографія. – Суми, 2003.
7. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – Вінниця, 2007.
8. Журбелюк Г.В. Соціальні програми щодо жіноцтва Поділля (20-ті рр. XX ст.) // Матеріали Х-ої Подільської історико-красознавчої конференції / Ред. кол.: Винокур І.С., Баженов Л.В., Блажевич Ю.І. та ін. – Кам'янець-Подільський, 2000.
9. Історія педагогіки / Навч. посібн. для пед. ін-т. Української РСР; М.С. Гриценко, Б.М. Митюрів, М.О. Григор'єв та ін. – К., 1973.
10. Коллонтай А.М. Социальные основы женского вопроса. – СПб., 1909.
11. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. – К., 1997.
12. Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991). – К., 2005.
13. Педагогічна енциклопедія. – Москва, 1965.
14. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архіреєвський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К., 2002.
15. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К., 2008.
16. Сорокина Н.Д. Образование как фактор социальной дифференциации и социальной мобильности в российском обществе // Вестник Московского университета. – 1996. – Серия. 18. – №3.
17. Сталін Й. Промова на XIII з'їзді РКП(б) 24 травня 1924 року // Повне зібрання творів. – Т.6.
18. Сталін Й. Промова на I Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників 19 лютого 1933 року // Повне зібрання творів. – Т.13.
19. Українська Радянська енциклопедія. – К., 1979. – Т. 4.
20. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К., 2000. – Т. 2

**Маркова С. В. "Женский вопрос" как фактор расширения социальной базы советской власти (20–30-е годы XX в.)**

*Исследуется место и роль женщин в контексте проведения большевистских партийных кампаний, расширения социальной базы советской власти. Выявляются механизмы, при помощи которых женщины участвовали в государственном строительстве. Анализируются масштабы и следствия этой кампании в 20–30-е годы.*

**Ключевые слова:** советская власть, большевистская партия, социальная база, женщины, гендер.

**Markova S. V. "Woman's question" as a factor of social base soviet power (1920-1930th)**

*The article studies woman's place and role in the context of the bolshevik party campaign regarding enlargement of social base of soviet power. It is revealed mechanisms of women involvement into the state development. Scales and consequences of this campaign in the 20-30th are analyzed.*

**Keywords:** The Soviet power, Bolshevik party, social base, women, gender.

УДК 930.2:329.17(470.63)"1917/1920"

Д. Д. Білий

## ЧИ СПРАЦЮВАЛА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ НА КУБАНИ В 1917–1920 РР.? ДИСКУСІЯ МІЖ Л. БИЧЕМ ТА П. СУЛЯТИЦЬКИМ В 20-Х РР. XX СТ.

Головною темою гострої полеміки між Павлом Сулятицьким та Лукою Бичем були обставини та перебіг українського національного руху на Кубані в 1917–1920-х рр. У даній статті здійснюється спроба дати загальну характеристику тієї аргументації, якою обмінювались диспутанти, зрозуміти загальні методологічні та концептуальні підходи, на які вони спирались, осмислюючи обставини та перебіг подій на Кубані в роки революції.

**Ключові слова:** Л. Бич, П. Сулятицький, дискурс, кубанська українська спільнота, кубанське козацтво.

Боротьба України за незалежність в 1917–1920-х рр. і причини поразки визвольних змагань у цей період стали темою досить бурхливих дискусій та рефлексій у середовищі української еміграції міжвоєнного періоду. Не дивно, що українська політична та інтелектуальна еліта, яка в більшості опинилась в еміграції,